

ФАКТИЧНИЙ СКЛАД У РЕГУЛЮВАННІ СІМЕЙНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

Явор О.А.,

к.ю.н., доцент кафедри цивільного права № 2

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

В статті проаналізовано загальні ознаки такої теоретичної конструкції як фактичний склад. Проведено розмежування між поняттями «фактичний склад» і «складний юридичний факт». З'ясовано застосовність загальнотеоретичної характеристики фактичного складу до сімейно-правових відносин, а також специфіку його прояву в даній сфері правового регулювання.

Ключові слова: юридичний факт, фактичний склад, складний юридичний факт, сімейні правовідносини.

Явор О.А. / ФАКТИЧЕСКИЙ СОСТАВ В РЕГУЛИРОВАНИИ СЕМЕЙНО-ПРАВОВЫХ ОТНОШЕНИЙ / Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина

В статье проанализированы общие признаки такой теоретической конструкции как фактический состав. Проведено разграничение между понятиями «фактический состав» и «сложный юридический факт». Выяснена применимость общетеоретической характеристики фактического состава к семейно-правовым отношениям, а также специфика его проявления в данной сфере правового регулирования.

Ключевые слова: юридический факт, фактический состав, сложный юридический факт, семейные правоотношения.

Yavor O.A. / FACTUAL COMPOSITION IN LAW REGULATING FAMILY RELATIONSHIPS / National Law University named after Yaroslav the Wise, Ukraine

The article analyzes the common features such as a theoretical construct the factual composition. There is indicated the distinction between «factual composition» and «complex legal fact». There is clarified the applicability of the general theory characteristics of the factual composition to the family law relationships as well as the specifics of its manifestation in this sphere of legal regulation.

There are formulated most characteristic features of the factual composition that are inherent in family law, including: 1) the factual composition determined by the existence of elements that compose it; 2) the factual composition exists as a division of the elements and a special way of communication between them. The factual composition although it contains a number of legal facts but not their sum; 3) communication method determines elements functioning as the factual composition of a complex system. In specific situations for the development of the factual composition requires rather complex interaction factual and legal relations; 4) as the factual composition of the system acquires a new quality, which is not typical of its elements. That quality is the legal consequence; 5) the factual composition acts as an element of a larger system of legal facts – within the institution, legal area, legal community and the legal system as a whole; 6) elements of the factual composition can accumulate according to one of the three principles – the «principle of independence» (requires a simultaneous existence of all legal facts that form the structure, regardless of the order in which they accumulate), «the principle of consistency» (legal facts that form the composition, should not only coexist, but must be observed order of accumulation), «the principle of alternatives» (with several legal evidence for the emergence of relationships only one).

Key words: legal fact, the factual composition, complex legal fact, family relationship.

Відомо, що юридичні факти виступають як підстави виникнення, зміни і припинення правовідносин. Однак у сфері сімейних відносин для досягнення відповідних правових наслідків частіше за все недостатньо наявності одного юридичного факту. Потрібний не один, а декілька взаємозалежних юридичних фактів. Така сукупність юридичних фактів традиційно іменується фактичним складом [1, с. 292]. Поняття складу конструюється не із самостійних юридичних фактів, кожний із яких породжує певні юридичні наслідки, а із юридично значущих фактів, які лише у передбаченій законом сукупності здатні викликати юридичні наслідки [2, с. 386]. У той же час, це не виключає того, що до фактичного складу можуть входити різні, самостійні життєві обставини, кожна з яких може мати значення особливого юридичного факту [3, с. 54]. Термін «фактичний» використовується в даному випадку тому, що на відміну від інших складів, які мають юридичне значення (склад правовідносин, склад правопорушення тощо), тут йдеться про юридичні факти [4, с. 98].

Дослідженню поняття та змісту фактичного складу приділялась увага таких учених, як В. Б. Авер'янов, С. С. Алексєєв, І. П. Голосніченко, Р. А. Калужний, Г. В. Кікоть, В. К. Колпаков, О. А. Красавчіков, О. В. Кузьменко, П. С. Пацурківський, М. А. Рожкова, А. О. Селіванов, Л. В. Солодовник, Г. М. Чувакова та ін. У той же час питання використання фактичних складів у сімейному праві не ставало предметом спеціальних наукових досліджень. Як правило, йдеться лише про констатацію того, що специфікою правового регулювання сімейних відносин є пов'язаність відповідних юридичних наслідків не з одним фактом, а з їх сукупністю – фактичним складом. У той же час, існує нагальна практична затребуваність у

здійсненні науково обгрунтованої характеристики фактичних складів у сімейному праві, як з точки зору можливості застосування до них загальних ознак фактичних складів, так і для виявлення можливих специфічних рис.

Традиційним для юридичної науки є розуміння фактичного складу як сукупності юридичних фактів, необхідних і достатніх для настання передбачених законом юридичних наслідків [5, с. 11; 6, с. 11]. Власне, таке розуміння фактичного складу сприйнято вітчизняною судовою практикою із розгляду сімейних справ. Так, зокрема, в одному із рішень суд, розглядаючи підставу виникнення аліментного зобов'язання між батьками та їх повнолітніми дочкою, сином, які продовжують навчання після досягнення повноліття і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги, відповідно до ст. 199 Сімейного кодексу України, цілком виправдано виходив із того, що у даному разі такою підставою є сукупність відповідних юридичних фактів: 1) продовження навчання дочкою, сином після досягнення повноліття; 2) недосягнення дочкою, сином встановленого законом віку – 23 років; 3) потреба дочки, сина у матеріальній допомозі у зв'язку з навчанням; 4) наявність у батьків можливості надавати матеріальну допомогу. Як зазначено в судовому рішенні, «сукупність цих юридичних фактів утворює юридичний склад, необхідний і достатній для виникнення зазначеного аліментного зобов'язання. У разі відсутності, або недоведеності в судовому засіданні хоч б одного з наведених вище фактів, вищезазначене аліментне зобов'язання, пов'язане з утриманням батьками своїх повнолітніх дочки, сина, які продовжують навчання, не виникає».

Фактичний склад може бути визначений законом конкретно, із зазначенням всіх його елементів [7, с. 447]. Так,

зокрема, Сімейний кодекс України визначає фактичний склад, який дозволяє укласти чоловіку і жінці шлюб: досягнення ними шлюбного віку, добровільне волевиявлення на укладення шлюбу, неперебування кожного із них в іншому шлюбі, відсутність між ними прямої лінії споріднення. До речі, наведений приклад добре ілюструє різницю між ситуаціями, коли має місце фактичний склад і коли йдеться про різні етапи реалізації відповідних прав і обов'язків. Так, наявність наведеного фактичного складу надає жінці й чоловіку право подати заяву для реєстрації шлюбу. Це самостійний етап у регулюванні відповідних відносин, який є передумовою для переходу до наступного етапу вже за участю представника публічної влади – органу державної реєстрації актів цивільного стану. Сама реєстрація є самостійним юридичним фактом. У даному разі ми маємо справу із ситуацією, коли на кожному з етапів певні дії породжують права і обов'язки.

В юридичній літературі висловлювалися різні думки щодо питання про те, коли виникають правовідносини – у момент завершення останнього етапу в ланцюзі послідовних дій або кожна з дій, хоча і не породжує правовідносини в цілому, але пов'язана із тими або іншими правами й обов'язками [8, с. 67]. Так, зокрема, С. Ф.Кечек'ян не визнає особливого буття категорії фактичного складу, оскільки, на його думку, лише останній факт цього складу породжує правовідносини, і тільки він є юридичним фактом [9, с. 163]. Але з такою позицією не можна погодитися, адже останній за часом настання факт не зміг би привести до правових наслідків, якби він не відбувся у сполученні з іншими фактами, зазначеними в нормі права. Очевидно, всі елементи фактичного складу мають значення для виникнення правових наслідків, а тому всі вони є юридичними фактами.

Праву також відомі фактичні склади, які характеризуються лише загальними ознаками. Такими є, наприклад, підстави для розірвання шлюбу (фактичний розпад сім'ї, відсутність нормальних умов для спільного життя і виховання дітей); для вирішення питання щодо позбавлення батьківських прав або відібрання дитини (незабезпечення одним із батьків умов для нормального розвитку і виховання дітей); для відновлення пропущеного терміну позовної давності (за наявності поважних причин). Такі загальні склади необхідні в тих випадках, коли мова йде про складні обставини, конкретне визначення яких законом призвело б до зайвої формалізації [10, с. 282].

Вказана особливість стала підставою для того, щоб в юридичній літературі було запропоновано класифікацію фактичних складів за рівнем визначеності. Відповідно виділяють визначені фактичні склади та відносно визначені. Під визначеними фактичними складами, як правило, розуміють склади (або окремі юридичні факти), всі елементи яких визначені в гіпотезі правової норми. Тобто визначені склади складаються з юридичних фактів, прямо передбачених відповідними процесуальними нормами, і не допускають включення до їх складу оціночних категорій. Щодо відносно визначених складів, то це склади, які не повністю визначені в нормах права. Особливістю бланкетних складів є те, що фактичні обставини, узагальнено визначені в нормі, породжують юридичні наслідки лише в сукупності з актом юрисдикційного органу. Відносно визначені склади – це склади, що не цілком передбачені в юридичних нормах; у нормі зазначені лише фактичні передумови індивідуальних актів, юрисдикційним же органом надається можливість у порядку індивідуального регулювання вирішувати юридичні питання, що відносяться до даних правових наслідків з урахуванням конкретних обставин справи [11, с. 112].

У деяких випадках, коли визнається наявність фактичного складу, який служить підставою виникнення правовідносин, один з елементів складу поглинається при виникненні правовідносин і надалі правовідносини реа-

лізуються відповідно до іншого елемента. Так, у ситуації усиновлення відповідні правовідносини виникають на підставі цілої сукупності юридичних фактів. Однак, виникнувши на підставі такого фактичного складу, подальші правовідносини здійснюються відповідно до рішення суду про усиновлення з моменту набрання ним законної сили.

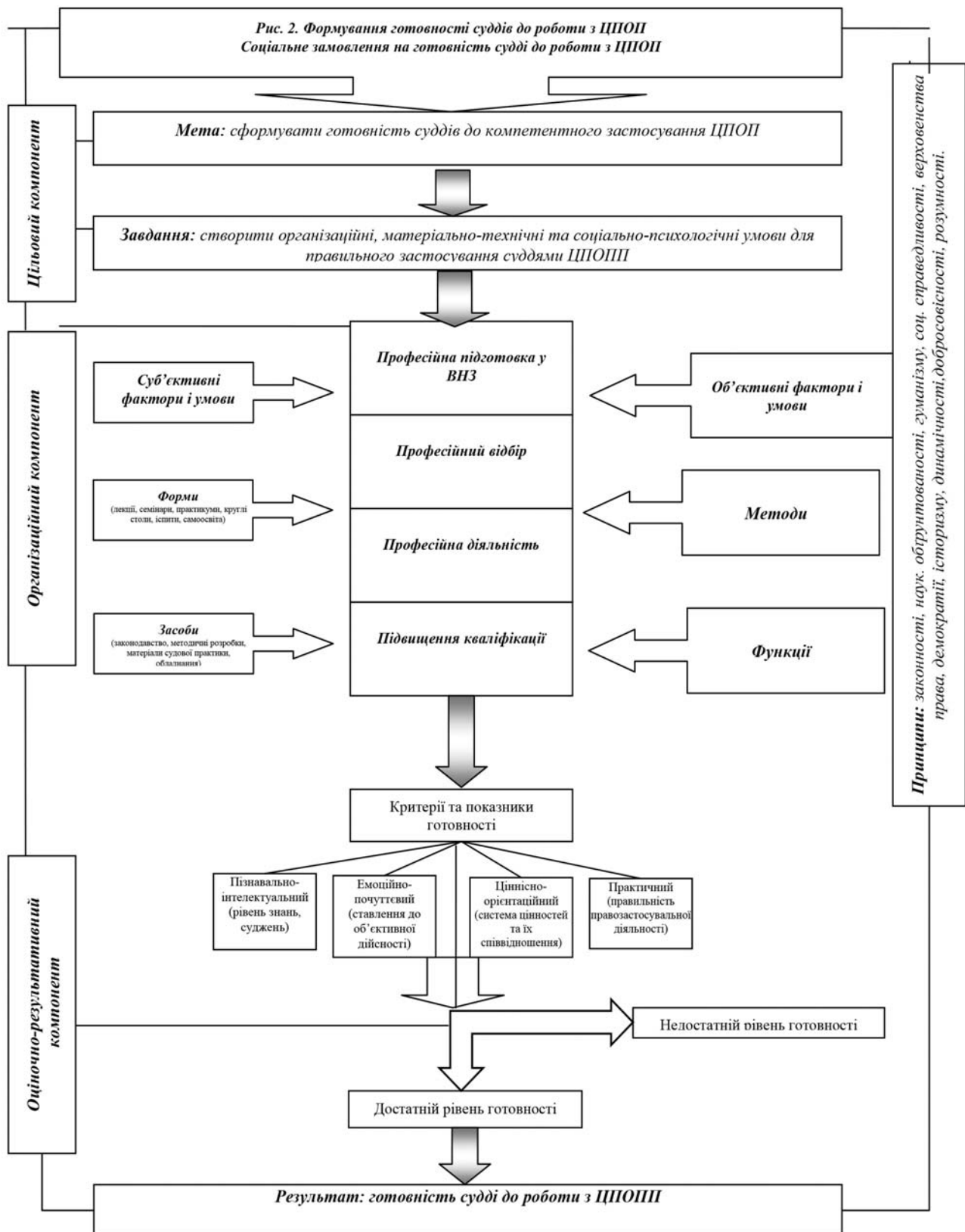
Аналіз категорії фактичного складу припускає з'ясування юридичного значення окремих його елементів, що представляє значну складність, оскільки до числа елементів фактичного складу можуть відноситися такі події та дії, що самі по собі не мають юридичного значення (наприклад, аморальний вигляд і негідна поведінка батьків, що призвели до позбавлення батьківських прав, складаються з різних аморальних вчинків, кожен з яких сам по собі може не тягти за собою юридичних наслідків). В інших випадках мають місце такі події або дії, що є юридично значущими, але правовідносини не породжують. Наприклад, тільки факту непрацездатності одного із подружжя може бути недостатнім для призначення йому утримання з боку іншого подружжя, але, безумовно, юридичне значення має, зокрема, для реалізації права на соціальну допомогу з боку держави.

Фактичний склад слід відрізнити від складного юридичного факту, тобто від обставини, що має складну будову і, таким чином, може бути виражена в різних характеристиках, але яка все ж таки залишається одним фактом [12, с. 22]. Такою складною обставиною, що має цілу сукупність взаємозалежних характеристик, є, наприклад, спільна сумісна власність подружжя (характеризується цілою низкою ознак, залишаючись при цьому одним юридичним фактом). У цьому плані навряд чи є прийнятною пропозиція, спрямована на ототожнення фактичного складу і складного юридичного факту [13, с. 110; 14, с. 46]. Таким чином, основна відмінність між фактичним складом і складним юридичним фактом полягає в тому, що «склад – це система юридичних фактів, а складний юридичний факт – система ознак факту» [4, с. 45].

Отже, на підставі викладеного вище можна сформулювати найбільш характерні ознаки фактичного складу, які притаманні у тому числі сімейному праву:

1) фактичний склад визначається існуванням елементів, що його складають. Елемент відрізняється від частини за внутрішніми і зовнішніми характеристиками. З внутрішньої сторони, елементи являють собою єдине, завершене, цільне утворення. З зовнішньої сторони, для елемента характерною є відносна незалежність від системи, певна функціональна самостійність [15, с. 26]. Таким чином, юридичний факт має внутрішні і зовнішні властивості елемента системи. Як фактові дійсності йому притаманна єдність і внутрішня цілісність. Функціональна самостійність юридичного факту виражається в тому, що одні й ті ж самі юридичні факти можуть використовуватися в різних складах;

2) у фактичному складі існує як поділ на елементи, так і особливий спосіб зв'язку між ними. Фактичний склад, хоча і містить у собі певну кількість юридичних фактів, але не є їхньою сумою. Різні факти, що його утворюють, неоднозначні та взаємопов'язані один із одним. Це проявляється у тому, що кожен з елементів фактичного складу становить певний вид юридичного факту (дія або подія, стан, конкретне волевиявлення тощо), що лише у сукупності тягне виникнення відповідного суб'єктивного права [16, с. 31]. Цілісна система відрізняється від об'єднання елементів, які непов'язані між собою, або майже непов'язані, саме способом зв'язку елементів, оскільки в системі передбачаються стійкі зв'язки і взаємодія елементів. Між елементами фактичного складу існують двоякі зв'язки: по-перше, як усі явища дійсності вони знаходяться у взаємозв'язку і взаємодії. По-друге, ці елементи пов'язані між собою юридичними відносинами, часто досить складними. Таким чином, елементам фактичного

складу властивий специфічний системний спосіб зв'язку [15, с. 26];

3) спосіб зв'язку елементів [17, с. 106] визначає функціонування фактичного складу як складної системи. В конкретних ситуаціях для розвитку фактичного складу необхідна досить складна взаємодія фактичних і юридичних відносин. Юридичний зв'язок призводить до розвитку

фактичного складу, а накопичення наступного факту визначає розгортання будь-яких юридичних зв'язків. Наприклад, одруження з іноземцем на території України;

4) в якості системи фактичний склад набуває нової якості, яка не властива його елементам. Такою якістю є правовий наслідок. Лише всі елементи складу у сукупності спричиняють правовий наслідок. Окремі елементи фак-

тичного складу такої властивості не мають. Наприклад, при оформленні опікунства;

5) фактичний склад виступає як елемент більш масштабної системи юридичних фактів – у межах інституту, галузі, правової спільноти або системи права в цілому. Наприклад, громадянин України, одружений із громадянкою Франції, всиновлює дитину, що є громадянином Нідерландів. Відносини, що виникають, мають декілька іноземних елементів. В результаті своїм складом дане правове відношення охоплює три держави.

6) елементи фактичного складу можуть накопичуватися відповідно до одного із трьох принципів – «принципу незалежності» (необхідним є одночасне існування всіх юридичних фактів, які утворюють склад, незалежно від порядку їх накопичення), «принципу послідовності» (юридичні факти, що утворюють склад, мають не тільки одночасно існувати, але й має бути дотримано порядок їх накопичення), «принципу альтернативності» (з декількох юридичних фактів, для виникнення правовідносин достатньо одного) [15, с. 50]. Зазначені види структурних

відносин не вичерпують структурної складності конкретних складів. Фактичні склади, побудовані на основі одного тільки структурного виду, зустрічаються досить рідко. Як правило, структура фактичних складів будується з використанням різних видів відносин [15, с. 47].

Таким чином, можна зробити висновок, що загальнотеоретична конструкція фактичного складу в своїх основних проявах знаходить підтвердження у сімейно-правових відносинах і може бути використана для їх врегулювання. При цьому особливого значення набуває розмежування категорій простого юридичного факту, складного юридичного факту, фактичного складу й різних етапів реалізації певного права. Врахування вказаних особливостей, сформульованих теорією юридичних фактів, набуває важливого практичного значення як на етапі нормотворчості при формулюванні відповідних приписів, що вимагає чіткого дотримання правил нормотворчої техніки, так і на етапі правореалізації, й особливо, правозастосування, коли завданням відповідного владного органу стає встановлення належних підстав виникнення, зміни або припинення правовідносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Общая теория государства и права : В 2-х т. / Под ред. М.Н.Марченко. – М. : Зерцало, 1998. – Т. 2 : Теория права. – 656 с.
2. Миннебаев Р. Х. Презюмируемые законом факты как элементы фактического состава / Р. Х. Миннебаев // Юридическая техника. – 2010. – № 4. – С. 385-389.
3. Чувакова Г. М. Юридичний факт і фактичний стан / Г. М. Чувакова // Актуальні проблеми держави і права : Зб. наук. праць. – Одеса : Юрид. л-ра, 2001. – № 11. – С. 54-57.
4. Чувакова Г. М. Дефектність фактичних складів : дис... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. 12.00.01 / Г. М. Чувакова. – Одеса, 2004. – 181 с.
5. Красавчиков О. А. Советское гражданское право: В 2-х т. / О. А. Красавчиков. – М.: Госюриздат, 1968. – Т. 1. – 540 с.
6. Тарасова В. А. Юридические факты в области пенсионного обеспечения / В. А. Тарасова. – М. : МГУ, 1974. – 105 с.
7. Чувакова Г. М. Понятие и содержание фактического состава / Г. М. Чувакова // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. – Одеса: Юрид. л-ра, 2001. – № 10-11. – С. 446-450.
8. Агарков М. М. Обязательство по советскому гражданскому праву / М. М. Агарков. – Вып. 3. – М. : Ученые труды ВЮОН НКЮ СССР, 1940. – 192 с.
9. Кечежян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе / С. Ф. Кечежян. – М.: АН СССР, 1958. – 186 с.
10. Проблемы общей теории права и государства / Под ред. В. С.Нерсесянца. – М. : Норма-Инфра, 1999. – 832 с.
11. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве / О. А. Красавчиков. – М. : Госюриздат, 1958. – 184 с.
12. Зинченко С. А. Юридические факты в механизме правового регулирования / С. А. Зинченко. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – 152 с.
13. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н.И.Матузова и А.В.Малько. – М. : Юрист, 1997. – 112 с.
14. Гордеев В. В. Поняття та зміст фактичного складу / В. В. Гордеев // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2011. – Випуск 597. Правознавство. – С. 45-49.
15. Исаков В. Б. Фактический состав в механизме правового регулирования / В. Б. Исаков. – М.: Саратов.ун-т, 1980. – 127 с.
16. Иванова З. Д. Юридические факты и возникновение субъективных прав граждан / З. Д. Иванова // Советское государство и право. – 1980. – № 2. – С. 31-37.
17. Исаков В. Б. Фактические составы как основания возникновения правоотношений / В. Б. Исаков // Правоведение. – 1972. – № 4. – С. 126. С. 106.